

Луценко Ю. А.
науковий співробітник
Українського НМЦ практичної психології
і соціальної роботи НАПН України,
м. Київ,
ucap@ukr.net

НАУКОВО-ОБГРУНТОВАНІ ПІДХОДИ В РОБОТІ З ДЕВІАНТНИМИ ДІТЬМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Система превенції злочинів і покарання неповнолітніх правопорушників має свою історію і різниться через національні, культуральні, етнічні особливості суспільства. В одних країнах відповідальність за вчинене неповнолітнім правопорушником діяння бере на себе громада, розуміючи, що без реінтеграції людини процес виправлення є утопічним; в інших – спеціальні виховні установи, які відмежовують і віддаляють дитину від соціуму.

Досвід діяльності виправних центрів, закладів корекції, установ пенітенціарної системи вказує на основоположні принципи, які необхідно враховувати у роботі з дитиною з девіантною, делінквентною поведінкою. До них відносимо:

- цінність людини як переконання;
- віра в потенціал особистості щодо виправлення;
- кінцевою метою перевиховання є виправлення людини;
- відповідальність за зміни розподілені між працівниками, фахівцями і неповнолітнім правопорушником однаковою мірою;
- покарання не призводить до виправлення;
- виховний вплив спрямований на зниження ризиків конкретної дитини;
- важливим є врахування «сильних сторін», на базі чого вибудовується план роботи відповідного спеціаліста.

Канадськими дослідниками кримінальної поведінки виокремлені такі основні принципи, які є відправними точками для роботи з неповнолітнім правопорушником:

1. Принцип ризику – полягає в тому, що основна корекційна і психологічна робота проводиться з тими неповнолітніми, які знаходяться в зонах середнього/високого ризику, щодо повторного скоєння правопорушення.

2. Принцип потреб – відповідність послуг криміногенним потребам.

3. Принцип «сприйняття» – стиль, методи і форми, які будуть застосовані щодо конкретної дитини. Важливо добирати такі методи і форми, які приведуть до якісних змін, а не будуть самоціллю роботи відповідного фахівця.

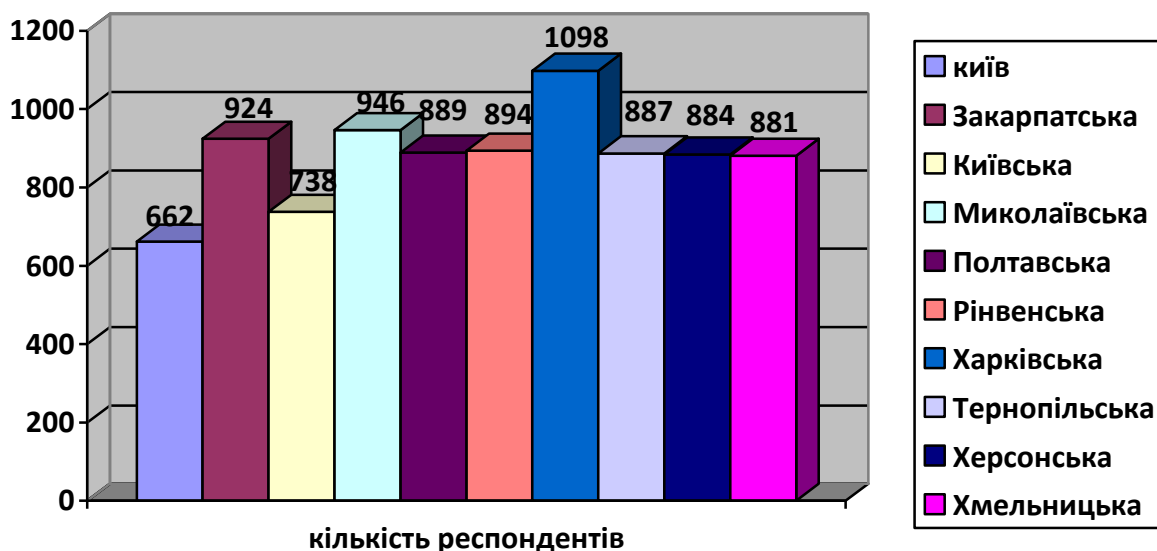
Ефективність виховних і психологічних інтервенцій оцінюється співвідношенням затрачених ресурсів і отриманим результатом. Якщо спеціаліст буде розпочинати роботу зі сферою дитини, яка характеризується високим ризиком і низькою мотивацією до змін, це призведе до взаємного розчарування. Водночас не рекомендується застосовувати велику кількість виховних, психологічних впливів на дитину з низькими ризиками і високою

мотивацією до змін. Зрозуміло, що врахування вказаних принципів не можливе без всебічного вивчення індивідуальної життєвої ситуації дитини, особливостей її психіки, поведінки, рівня мотивації до змін. На нашу думку, врахування вказаних принципів сприятиме вибудовуванню ефективної системи превенції і подолання асоціальних проявів у поведінці дітей та підлітків.

Не дивлячись на те, що кількість інституцій в Україні (шкіл соціальної реабілітації, виховних установ для неповнолітніх) різко знижується, якісний аналіз злочинів вказує на зростання їх жорстокості, тяжкі наслідки. Отже система профілактики на рівні навчальних закладів, громади виявилася не ефективною. Ми схильні вважати, що основна причина - це відносна «архаїчність» такої роботи, відстороненість більшості населення від вирішення вказаної проблеми – «мене не стосується», застосування неефективних засобів у роботі з дітьми-правопорушниками.

В 2015 році Українським НМЦ практичної психології і соціальної роботи було здійснене всеукраїнське опитування школярів, студентів ВНЗ I-II р.а на тему «Молодь і протиправна поведінка». Вибірка респондентів становила 10743 особи, з них учнів міст – 8140, села/селища – 2603. В дослідженні враховано гендерний розподіл: 5352 (хлопців) і 5391 (дівчат). Серед опитаних представлено 2 категорії: учні 9 – 11 класів – 5 444, учнів/студентів ПТНЗ/ВНЗ I-II р.а. – 5 290.

Розподіл кількості респондентів в розрізі областей представлено на графіку:

В результаті аналізу отриманих даних було встановлено, що: 35 % (3768 осіб) з опитаних виправдовують застосування фізичної сили проти іншої особи; майже 13% (1375) – зберігання і придбання зброї. На нашу думку, така ситуація свідчить про готовність вирішувати конфлікти силовими способами та виправдовування їх можливих наслідків. Опосередкованим показником таких результатів може бути загальна соціальна напруженість у зв'язку з подіями на сході країни. Наше припущення підтверджується відповідями на запитання «Чи зросла кількість правопорушень і злочинів у зв'язку із збройним конфліктом на

сході України» – 70% (7 583 респондентів) відповіли стверджувально. Таким чином можемо спрогнозувати зростання кількості конфліктів в рамках системи освіти як відображення загальної ситуації в суспільстві. Результати моніторингу свідчать про необхідність професійної підготовки психологів, соціальних педагогів, класних керівників в частині розуміння причин асоціальної поведінки, способів і форм її прояву, а головне – способів корекції. Розуміння причин девіацій у поведінці дитини дозволить вибудувати ефективний комплекс заходів щодо корекції такої поведінки, превенцію скоєння правопорушень чи злочинів. Участь в проектній та експертній діяльності дозволила нам акумулювати передовий досвід роботи з вказаною категорією дітей, який представлено для працівників психологічної служби системи освіти у даній статті.

В результаті тривалих наукових розробок щодо організації роботи з дітьми-правопорушниками було виділено вісім обґрунтованих принципів ефективного втручання. *Принципи ефективного втручання*¹ мають певну послідовність і між ними існує великий ступінь взаємозалежності. Отже, до таких належать:

1. Розробка і використання інструменту оцінки ризиків і потреб

Передбачає структурований інструментарій, який заповнюється як через формальні зустрічі так і на основі спостережень, експертних оцінок зацікавлених суб'єктів (батьків, опікунів, вчителів тощо)

2. Підвищення внутрішньої мотивації.

Як вказував Г.С.Костюк: «Мотив – це спонука до дії». Однією з головних передумов ефективного процесу виправлення є прийняття відповідальності за досягнення короткотривалих і відтермінованих цілей, завдань індивідуального плану. Застосування елементів КПТ (когнітивно-поведінкової терапії) буде доцільним на даному етапі втручання: «зміна думок, суджень – зміна поведінки». Важливо враховувати можливість і високу ймовірність «зривів» у поведінці дитини. У таких випадках слід застосовувати не каральні стратегії, а підтримку, знаходячи позитив у тих мінімальних змінах, яких вдалося досягти. Результати досліджень вказують на те, що застосування мотивуючих технік проведення консультування з дитиною є більш дієвими щодо підвищення мотивації та підтримки поведінкових змін, у порівнянні з тактикою переконання.

3. Проведення втручання відповідно до виявлених факторів ризику

Принцип ризику передбачає, що зосередження ресурсів і послуг буде спрямовано на того правопорушника, котрий має вищий рівень ризику скоєння повторного правопорушення/злочину. Це зумовлено кількома причинами: правопорушники з високим рівнем ризику потребують більшого втручання щодо формування просоціальних навичок і способу мислення; ризик скоєння повторного злочину є значно більшим ніж у решти правопорушників, тому ступінь суспільної небезпеки є значно вищим.

¹ *За матеріалами канадських експертів з соціальної роботи в рамках виконання Проекту реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні.

Діти-правопорушники цієї групи стикаються з низкою ризиків: складні життєві обставини в яких проживає сім'я, спілкування з кримінально зараженими особами, вживання алкоголю, наркотиків, низький рівень самоконтролю тощо.

Принцип криміногенних чинників передбачає спрямування ресурсів втручання на ті сфери, які безпосередньо пов'язані з кримінальною поведінкою. Слід відмітити, що такі чинники є динамічними факторами ризику а їх подолання різко зменшує ймовірність скоєння повторного злочину.

Під **принципом сприйняття** розуміється врахування індивідуальних особливостей дитини під час вибору відповідних форм виховного впливу. Культурні, гендерні, релігійні, освітні, мотиваційні фактори відіграють визначальний вплив на рівень сприйняття (реагування) правопорушником заходів втручання. Спеціалісту, який працює з правопорушником слід добирати найбільш відповідні втручання, адаптувати стиль і методи комунікації до рівня готовності дитини працювати над змінами.

Принцип дозування дозволяє врахувати зайнятість неповнолітнього. Так, неповнолітній який належить до групи високого ризику, повинен бути зайнятим від 40 до 70% вільного часу протягом періоду від 3 до 9 місяців. Досягнення позитивного ефекту від втручань вимагає добору адекватного об'єму послуг і нагляду, врахування психологічних особливостей дитини.

4. Когнітивно-поведінковий підхід у роботі з неповнолітніми правопорушниками

Працюючи з неповнолітнім, фахівець повинен знати особливості асоціального мислення, соціального навчання та відповідних комунікаційних технологій. В рамках когнітивно-поведінкового підходу неповнолітній навчається практичних навичок просоціальної поведінки, отримує можливість їх тренування, у тому числі через моделювання, гру. Просоціальні настрої і моделі поведінки закріплюються також і під впливом тренерів, тому важливими аспектом залишається справжність поведінки тренера (наприклад, якщо тренер палить, і разом з тим розповідає про шкідливість паління, його неприпустимість, виникає недовіра. У такому випадку ведучому слід вказати на власний вибір і усвідомлення того, що паління може призвести до невиліковних або смертельних хвороб. Важливо вказати також на прийняття відповідальності за власні дії у дорослому віці). Програми КПТ довели свою дієвість і ефективність у багатьох аспектах роботи з неповнолітніми правопорушниками, а тому рекомендовані для застосування у практичній діяльності психологів (за умови спеціального навчання).

5. Позитивне підкріплення.

Акцент в роботі з «важкими підлітками» повинен робитися не на тому, що зроблено погано, а не тих моделях поведінки, які є просоціальними. Результати досліджень вказують на те, що співвідношення методів заохочення і покарання є 4 до 1. Важливим аспектом роботи є встановлення і обговорення чітких правил відносно поведінки і засобів заохочення і покарання.

Однією із складностей у роботі з неповнолітнім з девіантною поведінкою є «зісковзування» в ті моделі поведінки, які визнані як асоціальні. У таких

випадках важливо підтримати дитину і пояснити, що прогрес є і він незаперечний, що «відкат» є нормальним явищем і не є приводом для розпачу. Однак це важливо для аналізу ситуації, динаміки, засобів впливу і контролю.

В глибині північних Канадських земель діє унікальний закритий заклад для неповнолітніх правопорушників і дітей з девіантною поведінкою. Хоча «закритим» даний заклад назвати важко – він не огорожений парканом, не має сторожових веж, охоронців. Натомість є щирі, справедливі керівники загонів (будинків – кожен загін проживає в окремому будинку), які повністю поділяють всі особливості буття клієнтів установи: сплять в одному з ними спальному приміщенні, миють по черзі посуд, прибирають на території. На перший погляд важко зрозуміти філософію життєдіяльності установи, однак перебуваючи там розумієш головний меседж – ми однакові, і відрізняємося тільки нашими вчинками та їх наслідками і кожен може виправитися. У корекційній програмі DARE, яка впроваджується в установі неповнолітні перевиховуються через спілкування з природою (тривалі походи), виконання психокорекційних вправ і вправ на взаємодію. Основними показниками ефективності програм є розуміння наслідків поведінки, прийняття відповідальності за власні дії, уміння комунікувати і домовлятися, знання способів приборкання агресії, конфліктності і, звичайно, формування просоціальних моделей поведінки.

6. Залучення просоціальних ресурсів

У роботі з неповнолітніми з девіантною поведінкою важливо залучати ресурси громади, мікрорайону, конкретної служби чи офісу. Долучення членів сім'ї, значимих людей (вчителя, куратора тощо) підвищують ефективність корекційної роботи, забезпечують позитивне підкріплення нових бажаних форм поведінки. Одним з прикладів залучення зовнішніх ресурсів є впровадження відновних практик, а саме медиації між потерпілим і правопорушником. До медиації, як правило, долучаються всі небайдужі особи. В ході зустрічей всі намагаються зрозуміти мотиви дій правопорушника і стан потерпілої сторони, її потреби. Часто потерпіла сторона відмовляється від компенсації нанесених матеріальних збитків і надає допомогу правопорушнику щодо працевлаштування, влаштування до навчального закладу тощо.

Іншим прикладом є організація роботи служби ХАЛТ в Нідерландах. Дана служба працює з тими неповнолітніми, які скоїли нетяжкі злочини, найчастіше це псування майна, крадіжки, вандалізм, підпали і т.ін. Неповнолітньому пропонується вибір – в'язниця або відшкодування збитків через практичну роботу. Наприклад, хлопці, які підпалювали урни в парку повинні разом з відповідними працівниками встановлювати урни у місті. Запам'яталося інтерв'ю з дівчатами, які скоїли крадіжку косметики в супермаркеті. За рішенням суду вони займалися прибиранням у тому самому супермаркеті, де скоїли крадіжку. «Найгірше – це зустрічати в магазині друзів і знайомих. Це дуже соромно» – говорить одна з дівчат. До роботи з неповнолітнім правопорушником долучений співробітник сервісу (ХАЛТ) і відповідний співробітник магазину, офісу, установи, який забезпечує завданням, слідкує за ефективністю роботи, старанністю, ставленням до виконання. Таким чином відбувається доручення широкого кола співмешканців села, міста до роботи з

дитиною, яка скоїла правопорушення чи злочин.

Інколи включення підлітка у значущі відносини має власне корекційний вплив. Історія Алі є тому яскравим підтвердженням. В одному з районів міста діяла банда молодиків, які здійснювали розбійні напади, пограбування і підпали. Ватажок цієї банди – Алі був затриманий поліцією і направлений до програми ХАЛТ. Місцем його роботи було визначено хоспіс, де він мав доглядати за людьми похилого віку. Спочатку він зверхньо ставився до «клієнтів», але потім зрозумів, що кожен приділяв йому безліч уваги, намагався дати пораду, допомогу. Ставлення Алі почало змінюватися і він захопився роботою по- справжньому. Після відбування покарання він запропонував членам своєї банди кілька разів на тиждень приходити в хоспіс і допомагати людям похилого віку. «Для мене головним було розуміння, прийняття мене таким, яким я є, увага з боку людей: те – чого у мене ніколи не було», – говорить Алі в інтерв'ю.

7. Оцінювання ефективності роботи

Для того, щоб підтримувати надання послуг на належному рівні необхідно забезпечити постійну, а головне, системну оцінку змін у когнітивному і поведінковому розвитку правопорушника, періодичність і глибину про соціальних моделей поведінки. Яскравим прикладом організації такої роботи є діяльність «Будинку безпеки» в місті Утрехт (Королівство Нідерландів). Під час вивчення справи неповнолітнього правопорушника збираються спеціалісти всіх міських (районних) служб, які дотичні до роботи з дитиною, сім'єю. Після вивчення життєвої ситуації складається індивідуальний план розвитку (корекції), визначається відповідальний за ведення справи (кейс-менеджер) і термін виконання конкретних, вимірюваних завдань (наприклад: у вівторок 25 жовтня – відвідати сім'ю, у якій проживає неповнолітній та обговорити питання відновлення навчання). Разом з неповнолітнім заповнюється розділ індикаторів ефективності корекційного процесу. В кінці ставляться підписи відповідного працівника, батьків і дитини за виконання розробленого плану дій. В залежності від складності випадку, кількості поставлених завдань, розроблений план переглядається під час засідання мультидисциплінарної команди, відбувається його коректування або приймається рішення про закриття справи. Таким чином досягається системність, послідовність і результативність в роботі з дитиною, що скоїла правопорушення або схильною до його скоєння.

В роботі з дитиною з девіантною поведінкою одним з головних питань є врахування факторів ризику, які можуть призвести до правопорушення чи повторного правопорушення. За результатами проведених наукових досліджень Elliot et al (2001), McGuire (2002) та ін. [5-8] були виділені статичні (пов'язані з віком, статтю, історією попередніх правопорушень) і динамічні (такі що піддаються змінам в результаті виховного і психолого-педагогічного впливу) фактори ризику:

1. Сім'я
2. Школа
3. Однолітки і друзі

4. Дозвілля/громада
5. Особистісні характеристики
6. Досвід вживання психоактивних речовин
7. Проблеми з психічним здоров'ям.

Слід вказати, що жоден з перелічених факторів самотійно не визначає скоєння підлітком злочину чи правопорушення, але чим більше факторів ризику, тим вищий ризик розвитку в нього протиправної поведінки.

Важливою умовою ефективної роботи відповідного спеціаліста з дитиною з проблемами у поведінці є формування фахової їх компетентності. Поради педагогічним працівникам щодо організації взаємодії з девіантною дитиною зводяться до: *бути дружнім, нейтральним (не упередженим), адресним, вірити в можливість змін дитини*. Крім вказаного важливо:

- Слухати, чути і розуміти дитину;
- Бути чесним і надійним у стосунках;
- Робити те, про що пообіцяли;
- Використовувати короткі і зрозумілі повідомлення;
- Не сперечатися, але пояснювати «чому»
- Повідомте дитині, якої поведінки ви очікуєте;
- Будьте спокійними;
- Будьте впевненими у тому, що робите;
- Не дозволяйте дитині чи будь-кому засуджувати і звинувачувати себе.

Це можна робити виключно з проявами конкретної поведінки.

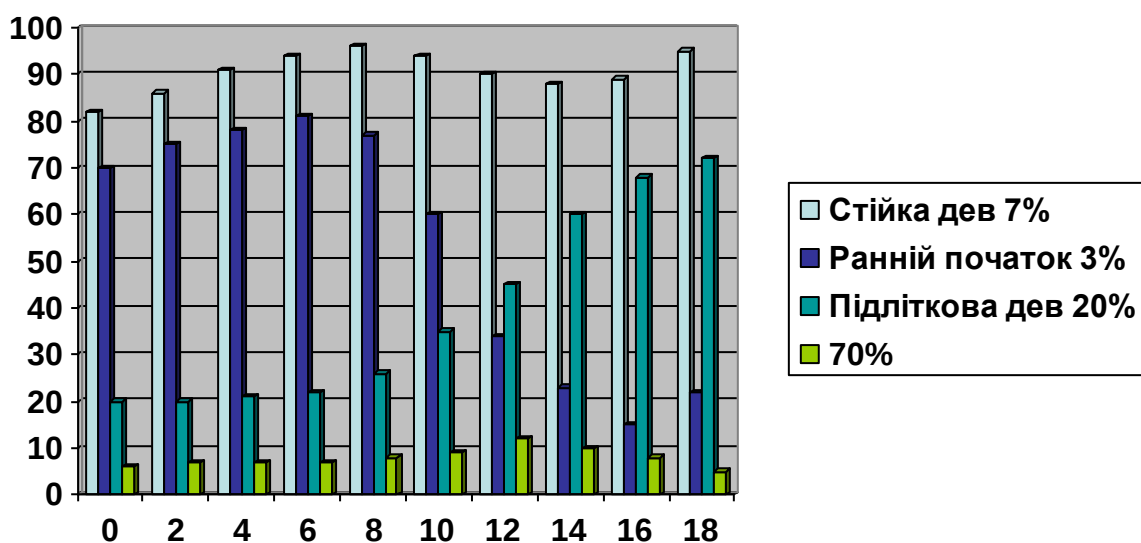
Новим для українських спеціалістів, котрі працюють з неповнолітніми правопорушниками є врахування періоду початку прояву поведінки, що відхиляється від прийнятих соціальних норм. За результатами психологічних досліджень (Террі Моффітт), підлітки з «раннім початком» прояву девіантної поведінки менше піддаються корекційному впливові. Серед дітей цієї групи існує велика ймовірність скоєння повторних злочинів. Група з «пізнім початком» характеризується піддатливістю і залежністю від впливу більш авторитетної особи. Такі діти скоюють правопорушення, як правило, у складі групи або під впливом іншої особи. Прогноз щодо їх виправлення більш оптимістичний ніж у представників першої групи. Розглянемо два вектори формування і прояву поведінки, що відхиляється від просоціальної, більш детально, оскільки це передумова побудови ефективної корекційної роботи, вибору адекватних форм впливу.

Рання встановлена делінквентність.

Багато експертів вивчали ранній встановлений паттерн (РВП) тому, що такі молоді люди, за дослідженнями, вступають на "еволюційну доріжку" підліткової асоціальної та делінквентної поведінки, демонструючи агресію та інші види проблемної поведінки, ще у дошкільний період та продовжуючи паттерн асоціальної поведінки у дорослому віці. Ознаками цієї групи дітей є: напади гніву, бійки у дошкільному віці; бійки у початковій школі та ігнорування вимог дорослих; прогулювання шкільних занять, вживання наркотиків, паління та крадіжки у магазинах; скоєння злочинів у підлітковому віці. Ця група становить 5-7% від загальної кількості делінквентних підлітків.

Існують також і дві інші важливі характерні ознаки РВП молоді: їх делінквентні вчинки мають тенденцію до того, щоб бути вчиненими з проявами жорстокості. Такі підлітки, ймовірно, будуть антисоціальними у всіх сферах свого життя.

На наведеній нижче діаграмі відображено результати дослідження Террі Моффітт. Вісь Х – вік, У – кількість дітей з різними проявами у поведінці, зокрема 70% дітей практично не виявляють девіантної/делінквентної поведінки, близько 3% проявляють вказану поведінку в дошкільному і молодшому шкільному віці і під впливом психокорекційних вправ "вирівнюються". 20% навпаки, починають проявляти асоціальну або протиправну поведінку лише з початком пубертату, і лише 7%, як було вказано раніше, проявляють стійкий паттерн.

Сьогоднішні знання про витоки делінквентності не є вичерпними, однак значний об'єм інформації був накопичений і систематизований, починаючи з минулого століття. У доповнення до визначення чітких паттернів делінквентної поведінки дослідники зробили важливі відкриття стосовно факторів, що можуть привести дитину на шлях делінквентної поведінки.

Дослідження часто виявляють, що РВП- делінквентна молодь походить із середовища бідності, позначеного високими рівнями нестабільності та соціального розшарування. Суттєвим є те, що такі фактори не є єдиними, які впливають на розвиток делінквентності. Скоріше, такі впливи, як бідність та розмиті сімейні цінності мають тенденцію накладати відбиток на процес піклування про дітей, роблячи їх потужними факторами ризику. Батьки у такому життєвому середовищі володіють меншою кількістю ресурсів та соціальної підтримки, ніж ті, які потрібні для оптимального виховання і розвитку дітей. Отже, вони з більшою ймовірністю будуть емоційно недоступними та використовуватимуть суперечливі, суворі та іноді образливі дисциплінарні стратегії. Через свої обмежені ресурси, батьки у таких ситуаціях схильні забезпечувати неадекватний контроль над своїми дітьми, таким чином надаючи їм великі можливості для активного життя із проявами делінквентної поведінки. Саме такі відомості часто виявляються у біографічних даних РВП делінквентної молоді.

Експерти звернулися до процесів регулювання емоцій для того, щоб пояснити, чому ранні батьківські помилки у виховання пов'язуються із РВП делінквентною поведінкою. Вони звернули увагу на те, що, починаючи із перших років життя, діти залежать виключно від тих, хто про них піклується, щоб допомогти їм регулювати свої емоції та залишатися організованими перед новими ситуаціями. В оптимальних моделях піклування діти вільні у дослідженні свого середовища та переживанні широкого діапазону емоцій, тому що вони впевнені, що люди, які про них піклуються, будуть поруч у часи дистресу. Коли у батьків існують серйозні проблеми щодо психічного здоров'я, такі як депресія, або відсутній належний рівень соціальної підтримки, вони мають меншу кількість ресурсів, які можна виділити для їх батьківського піклування. *Без адекватної батьківської підтримки у такому середовищі з більшою ймовірністю у дітей розвинуться навички, які не дозволять адекватно впоратися з емоціями, що дезорганізують. Такі діти будуть поводитися агресивно та імпульсивно.*

Результати проведених досліджень вказують, що, як тільки будь-який паттерн агресивної, зухвалої чи імпульсивної поведінки був встановлений, він стійко опирається всім спробам його змінити. Це великою мірою правдиве твердження, оскільки особливості середовища, які дають початок такому паттерну, є дуже стабільними і стійкими. Через численні повтори моделі неправильної адаптації щодо регулювання і прояву емоцій проникають в дитину настільки глибоко, що стають основними компонентами структури особистості дитини. Більше того, паттерни негативної поведінки починають брати над дитиною контроль. Наприклад, дітей, які показують високі рівні агресії та іншої антисоціальної поведінки, із більшою ймовірністю будуть цуратися однолітки. Одночасно вони будуть отримувати негативну оцінку від вчителів, що, у свою чергу, призводить до прояву ще більшої агресії. Протягом навчання у школі вони спочатку відсторонюються від занять на деякий час та/або зовсім виключаються із навчального процесу, їхня успішність у навчанні знижується, кінець кінцем вони розвивають конфронтаційні стосунки із шкільною системою в цілому. На час переходу до середньої школи такі діти мають достатній "стаж" прояву делінквентності й у підлітковому віці швидко знаходять однолітків, які зміцнюють їхні способи поведінки. По суті, одним із найбільших відкриттів є те, що делінквентні діти досить залежні і скоюють більшість із своїх правопорушень у компанії делінквентних однолітків.

Закономірним є припущення, що інші негативні фактори формування делінквентності також пов'язані із перебуванням дитини в сім'ї. Зокрема стратегії дисципліни, які затверджують владу як єдину модель встановлення міжособистісних стосунків, будуть також провокувати прояв агресивної поведінки. Визначна праця Джеральда Паттерсона у 1982 році показала, що батьки РВП- молоді схильні до використання стратегій виховання, для яких характерна ескалація конфлікту, що також зміцнює агресивні типи поведінки.

У 1993 році Террі І. Моффітт показав, що молодь під час просування до підліткової делінквентності та антисоціальної поведінки, йде не однією, а мінімум двома чіткими доріжками розвитку. Те, що контрастує із РВП

групою, Моффітт назвав терміном «обмежена підлітковим віком (ОПВ) делінквентність». Як показує сама назва, такі молоді люди не виявляють жодних помітних ознак проблемної поведінки до підліткового віку, коли вони починають втягуватися у високі рівні делінквентної та іншої антисоціальної поведінки, схожої на РВП-групу. ОПВ-молодь, однак, припиняє свою делінквентну поведінку наприкінці підліткового періоду, і багато хто із цих молодих людей повністю перестає проявляти таку поведінку в середині третього десятку років свого життя. Незважаючи на те, що паттерн поведінки ОПВ-молоді часто не можна відрізнити від паттерну РВП-групи, ОПВ делінквентні вчинки із більшою ймовірністю будуть статусними правопорушеннями, ніж насильницькими злочинами. Разом з тим, делінквентна поведінка ОПВ-молоді має тенденцію до того, щоб бути обмеженою певними контекстами, такими як соціальна сфера однолітків.

Делінквентна поведінка, обмежена підлітковим віком, - це цікавий феномен, тому що вона йде зовсім іншою доріжкою розвитку. Такі молоді люди мають тенденцію до того, що вони (1) виходили із відносно стабільного середовища; (2) показували нормальні рівні академічних досягнень та соціальної компетенції; та (3) не переживали жорстокого поводження в дитинстві. Експерти виявили, що це – урівноважені молоді люди, мотивовані на те, щоб затвердити свою незалежність, проявляючи поведінку, яку вони вважають за "дорослу", наприклад, таку, як вживання алкоголю чи паління. Так як ОПВ делінквентна поведінка у більшості випадків нівелюється до настання повноліття, деякі експерти замислились над проблемою: чи можна вважати її нормальною частиною підліткового "експериментування"? Разом з тим, через свою ризиковану природу, цей феномен поведінки не повинен бути відкинутим як нешкідливий, беручи до уваги наслідки, які він може спричинити, зокрема - вагітність, кримінальне переслідування або залежність від алкогольних, наркотичних речовин.

Вивчення контингенту вихованців "закритих" закладів дає право стверджувати, що більшість з них мають вади у психофізичному розвитку, виховувалися у маргінальному середовищі і мають сформовані асоціальні моделі поведінки. Крім цього, за результатами проведеного дослідження серед неповнолітніх правопорушників, було встановлено кореляцію між початком формування, прояву асоціальної поведінки і стратегією спрямованого психолого-педагогічного впливу. Так, дослідники відзначають, що у разі "раннього" прояву асоціальної поведінки необхідно впливати безпосередньо на особистість дитини (характер, установки, переконання, мотиви та ін.). У випадку ж "пізнього" початку (коли асоціальна поведінка проявляється після 14 років) акцент має бути зроблено на оточенні дитини, а тому працювати необхідно менше з дитиною, а більше з дорослими і однолітками, котрі її оточують.

Нами були проаналізовані і узагальнені причини формування делінквентної поведінки, які представлені в додатку нижче. Встановлення типу прояву девіантної поведінки («рання встановлена делінквентність» чи «делінквентність, обмежена підлітковим віком»), врахування окреслених

принципів і підходів у роботі з дітьми-правопорушниками сприятимуть підвищенню якості виховних, корекційних, психотерапевтичних впливів, швидкій реінтеграції правопорушника в учнівський колектив, громаду, відновлення його статусу.

Окремим аспектом роботи з правопорушеннями є організація відповідних профілактичних заходів. Щороку увага спеціалістів психологічної служби акцентується на важливості застосування комплексних програм, технологій, спрямованих на згуртування учнівських і студентських колективів, формування життєвої компетентності у дітей. Опитування практичних психологів підтверджує зростання кількості конфліктів серед дітей в тому числі з проявами фізичної агресії. Ми вбачаємо кілька причин такої ситуації: по- перше загальне напруження в суспільстві через події на сході країни, по- друге велику кількість внутрішньо переміщених осіб, які погано адаптувалися до нових умов навчання, проживання, по- третє – стигматизацію певної частини дітей з сімей ВПО. За результатами проведеного Всеукраїнською Фундацією «Захист прав дітей» моніторингу, більшість дітей із сімей ВПО відчують розгубленість, страх, розпач у нових умовах. Часто через відмінності у точках зору, упередженості серед дітей виникають конфлікти, які призводять до серйозних правопорушень чи злочинів. Як наслідок, це призводить до формування захисної агресивної реакції у дітей, переміщених із зони АТО. Таким чином виникає ефект «замкненого кола», коли агресія і ненависть породжують відповідну агресію. За таких умов зростає важливість пошуку і застосування дієвих програм профілактики і подолання конфліктів. Одним з таких інструментів є програми примирення: медіація серед однолітків і кола, які сприяють формуванню атмосфери толерантного ставлення, безпечного середовища в умовах навчального закладу і громади в цілому.

Діяльність Шкільних служб (центрів) порозуміння (примирення) (далі ШСП), підготовка медіаторів серед педагогів і учнів здійснюється в рамках виконання наказів МОНМолодьспорту України від 03.08.12р. №888 "Про затвердження Плану заходів Міністерства щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді на період до 2015 року", МОН України від 30.12.2010 № 1312р. «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Національної кампанії «Стоп насильству» на період до 2015 року». Відповідними пунктами вказаних наказів рекомендовано створення і підтримка діяльності ШСП як дієвого інструменту профілактичної і превентивної роботи. Хоча програми примирення впроваджуються в навчальних закладах системи освіти понад 10 років, системності вказане явище так і не набуло. За результатами всеукраїнського опитування школярів тільки 25% опитуваних підтвердило функціонування ШСП у навчальному закладі. Необхідними ресурсами для створення такого центру ми вважаємо: мотивацію керівника навчального закладу, наявність вільного приміщення, ознайомлення педагогічного і батьківського колективів з програмами миробудування, власну зацікавленість психолога, соціального педагога, віру в ефективність вказаних програм.

Робота з дитиною з девіантною поведінкою – складний, але водночас

цікавий напрям у діяльності практичного психолога, соціального педагога. Ефективна робота можлива лише за умови комплексного розуміння причин, особливостей прояву девіацій, адекватного вибору виховних, психолого-педагогічних інтервенцій щодо такої дитини, організацію роботи на основі мультидисциплінарного підходу. Сподіваємося, що викладені у статті матеріали сприятимуть підвищенню фахової компетентності спеціалістів психологічної служби системи освіти щодо роботи з окресленою категорією дітей і водночас вплинуть на зменшення кількості правопорушень серед учнів і студентів.

Список літератури

1. Бартол К. Психология криминального поведения / Бартол К. – СПб. : Пройм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352с.
2. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. / В. П. Лютий. – К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. – 50с.
3. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які знаходяться в місцях позбавлення волі / Н. Ю. Максимова // Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають в місцях позбавлення волі / за ред. Синьова В. М. – К., 2003 – С. 33 – 40.
4. Шайк Й. В. Делінквентна поведінка дітей із перспективи психології розвитку (матеріали тренінгу «Створення передумов ювенальної юстиції в Україні») / Йохан Ван Шайк.
5. Crime and Justice Institute. Implenting Evidance-Based practice in Community Correctoin: The principles of Effective Intervention, 2004
6. McGuire, J. (2001). What works in correctional intervention? Evidence and practical implications. Pp. 25-43 in Offender rehabilitation in practice: Implementing and evaluating effective programs., edited by D. F. Gary Bernfeld, Alan Leschied. New York, NY: John Wiley & Sons, LTD. McGuire, J. (2002).
7. Evidence-based programming today. Paper presented International Community Corrections Association conference, Boston, MA, November, 2002.
8. Mihalic, S. & Irwin, K. (2003). Blueprints for violence prevention: From research to real world settings - factors influencing the successful replication of model programs. Boulder, CO, Center for the Study & Prevention of Violence.